
Recenze

Komenského „Spisy o první filosofii“ a metafyzický ressourcement

Jan Amos Komenský: Spisy o první filosofii

Latinský text k vydání připravil a za spolupráce Věry Schifferové přeložil Vojtěch Balík. Předmluvu a komentář napsali Věra Schifferová a Vojtěch Balík.

Praha, Oikúmené 2017. 765 s.

Od chvíle, kdy česká filosofická obec na stránkách *Filosofického časopisu* diskutovala v polovině 90. let anketní otázku „Konec ontologie? Konec metafyziky, nebo začátek metafyziky nové?“, uplynulo již více než čtvrt století.¹ O tom, jak výrazně se od té doby ve světě i u nás filosofická diskuse na toto téma proměnila, svědčí např. kolektivní monografie *Návrat metafyziky? Diskuse o metafyzice ve filosofii 20. a 21. století*, vydaná v roce 2010 v nakladatelství Filosofia,² nebo závěrečná studie Karla Flosse „Věčný problém metafyziky“ doprovázející český překlad Schmidingerovy práce *Úvod do metafyziky*, vydané v roce 2012 v nakladatelství Oikúmené.³ Když se přitom ve sledu ontologických tezí, které ve svém příspěvku do zmíněné diskuse z poloviny 90. let formuloval Radim Palouš, rýsuje zakládající primát „agatologie“ nad ontologií⁴ nebo když Karel Floss ve svém doslovu k Schmidingerově

---

1 Srov. úvodní slovo k příslušné anketě: Horák, P., Konec ontologie? Názory, diskuse, polemika. *Filosofický časopis*, 42, 1994, č. 1, s. 89–90. Diskuse pak dále souvisle pokračovala pod názvem „Konec ontologie? Konec metafyziky, nebo začátek metafyziky nové“ celý rok a byla ukončena až v následujícím ročníku.

2 Nitsche, M. – Sousedík, P. – Šimsa, M., *Návrat metafyziky? Diskuse o metafyzice ve filosofii 20. a 21. století*. Praha, Filosofia 2010.

3 Floss, K., Věčný problém metafyziky. In: Schmidinger, H., *Úvod do metafyziky*. Přel. K. Floss. Praha, Oikúmené 2012, s. 400–423.

4 „Zdá se, že před fakticitou ‚jest‘, aby vůbec cokoli bylo, je povolnost každého ‚jest‘. Tedy před ontologií coby teorií ‚jest‘ jakožto danosti určitých skutečností je agatologie, totiž teorie ‚jest‘ jakožto poslání, úkolu. Nejprve totiž musí tvor-tvar směřovat ke své pravosti, aby vůbec byl.“ Palouš, R., Deset tezí k proměně ontologie. *Filosofický časopis*, 42, 1994, č. 2, s. 296. Komeniánský charakter této teze (inspirovaný Patočkovým fenomenologickým výkladem Komenského metafyziky) autor explicitně pojednává v: Palouš, R., *Comenius aus Patočkas Sicht: Jan-Patočka-Gedächtnisvorlesung des Collegium Europaeum Jenense am 16. 4. 1992*. Jena, Collegium Europaeum Jenense 1993, s. 18–19.

Úvodu v souvislosti s obnovou metafyziky tváří v tvář Kantově kritické modernitě hovoří s odkazem na dílo bamberského autora Erwina Schadela o filosoficko-teologickém sporu trinitářů a antitrinitářů,⁵ je pozornému čtenáři nepochybně zřejmé, že i přes značné diskursivní kolísání všech „konců“, „začátků“, „návratů“ a „věčných problémů“ metafyziky se přinejmenším v českém filosofickém prostředí dlouhodobě odvíjí souvislá metafyzická diskuse spojená s rekonstrukcí, recepcí a aktualizací metafyzického myšlení Jana Amose Komenského.

Mnohem obtížnější než pouhé rozpoznání této skutečnosti je ale její přesné projasnění a zhodnocení. Takový úkol se totiž klade na pomezí historického a systematického přístupu k dějinám filosofie a odehrává se v obapolném napětí filosofického a teologického myšlení. Určitá konkrétní dějinná podoba metafyzického myšlení, jejíž vymezení nepochybně náleží do oblasti historického komeniologického výzkumu uskutečňovaného v kontextu intelektuálních dějin raného novověku, se plně stává tím, čím je, teprve v aktu systematického, zároveň identifikujícího i rozlišujícího spolu-myšlení. Takový akt ale nutně aktualizuje konkrétní dějinnou podobu metafyziky prostřednictvím skutečnosti, která je aktualizujícímu reflexivnímu aktu i aktualizované dějinné podobě metafyzického myšlení společná. Jak ale doufat v nalezení společné řeči, vyjadřující jistotu společného bytí, mezi současným systematickým filosofickým myšlením a Komenského metafyzikou, když se ani nedaří nalézt společnou řeč, vyjadřující společné bytí, mezi filosofickými současníky našeho věku? V případě Komenského metafyzického myšlení je navíc situace ještě ztížena jeho explicitním přihlášením se k tradici teologického založení metafyziky. Lze toto dnes smysluplně spolu-myslet, tj. lze spolu s Komenským vstoupit do takového horizontu, ve kterém se všechno lidské myšlení, mluvení a jednání coby praxe metafyziky odehrává „*in gloriam Triunius Dei*“,⁶ a přitom se nutně nevystavit podezření, že jsme opustili půdu striktně filosofickou?

V Paloušových tezích nebo ve Flossově doslovu naznačená cesta obnovy dnešního metafyzického myšlení, vycházející z rozhovoru s Komenského metafyzikou, se i přes všechny zmíněné obtíže nezdá být zcela neschůdnou. Její plodnost závisí především na tom, zda se podaří opravdová *traditio*, tj. identifikace historického tvaru Komenského metafyzického myšlení spojená s jeho systematickým zprostředkováním v rámci některého ze současných filosofických přístupů. Právě takový program odpovídá tzv. *ressourcement*, známému zejména z obnovných snah katolické teologie 20. století a spojenému s takovými autory, jako jsou Hans Urs von Balthasar či Henri de Lubac.⁷ *Ressourcement* spočívá jednak v rozhodnutí obrát-

5 Floss, K., Věčný problém metafyziky, c.d., s. 416–417.

6 Komenský, J. A., *Triertium catholicum* XVIII, 11. In: *Dílo Jana Amose Komenského*. Sv. 18. Eds. L. Svoboda et al. Praha, Academia 1974, s. 343.

7 Dobrým příkladem explicitního *ressourcement* týkajícího se pramenů renesančního nebo raně novověkého myšlení může být např. práce: Hoff, J., *The Analogical Turn: Rethinking Modernity with Nicholas of Cusa*. Grand Rapids–Cambridge, William B. Eerdmans 2013, s. XVI.

tit se *ad fontes* a zpřístupnit prameny formou ediční práce, jednak v pokusu o jejich novou četbu v horizontu dnešních systematických otázek a problémů, tj. v dotazování se *ad rem*. Že takový přístup k tomu, co bylo již jednou v dějinách myšleno, není filosofii cizí, dokládá také – i přes dramatickou odlišnost toho, co Heidegger chápe jako dějinnost myšlení a co katolická teologie chápe jako *traditio* – Heideggerova teze: „Teprve když se myslíce přivrátíme k tomu, co již bylo myšleno, budeme obřázeni k tomu, co ještě myšleno být má.“⁸

K takovému právě naznačenému metafyzickému *ressourcement*, spojenému s rekonstrukcí, recepcí a aktualizací Komenského metafyzického myšlení, významně přispěla v nakladatelství Oikúmené v roce 2017 vydaná latinsko-česká komentovaná souborná edice vybraných Komenského metafyzických pojednání, nazvaná příznačně *Spisy o první filosofii*.⁹ Editoři a překladatelé Věra Schifferová a Vojtěch Balík navázali na četné historické, filologické, resp. textologické, a filosofické výsledky komeniologického bádání 20. století, v jejichž světle bylo možné rozpoznat Komenského nejenom jako významného raně novověkého literáta a zakladatele moderní pedagogiky, ale zároveň také jako filosofa, jehož tak pracně a s tak velkou trpělivostí sestavované metafyzické dílo mělo poskytnout základ jeho vlastním pansofickým a všenápravným snahám.

Bez v mnoha ohledech překvapujících výsledků pramenného a textologického výzkumu celé řady badatelů minulého století (V. Flajšhans, F. M. Bartoš, J. Ludvíkovský, S. Souček, G. H. Turnbull, J. Nováková, D. Čyževský) by toto souborné zpřístupnění šesti zásadních, chronologicky seřazených Komenského metafyzických textů, doprovázených novým českým překladem pořízeným při této příležitosti Vojtěchem Balíkem ve spolupráci s Věrou Schifferovou, nebylo možné. Běží 1) o jeho ranou příručku metafyziky *Prima philosophia* (*První filosofie*; s. 33–97);¹⁰ dále 2) o pansofický náčrt *Scenographiae pansophicae pars II* (*Pansofické scenografie část II*; s. 99–157); rovněž o dvě podoby dlouho sepisovaného metafyzického pokračování Komenského slavné učebnice *Janua linguarum*, totiž o 3) *Janua rerum reserata 1643* (*Dveře věcí otevřené 1643*; s. 159–195), a o posmrtně vydanou 4) *Janua rerum reserata 1681* (*Dveře věcí otevřené 1681*; s. 197–447); konečně nebylo pominuto ani Komenského opus maius *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* a jeho dvě úvodní části, totiž 5) „*Mundus possibilis*“ (*Svět možný*; s. 449–567) a 6) „*Mundus archetypus*“ (*Svět pravzorový*; s. 569–719).

8 „Erst wenn wir uns denkend dem schon Gedachten zuwenden, werden wir verwendet für das noch zu denkende.“ Heidegger, M., *Der Satz der Identität*. In: týž, *Gesamtausgabe*. Bd. 11. Hrsg. F.-W. von Herrmann. Frankfurt a.M., Vittorio Klostermann 1957, s. 50. V textu vlastní překlad vytvořený s přihlédnutím k: Floss, K., *Věčný problém metafyziky*, c.d., s. 400.

9 Komenský, J. A., *Spisy o první filosofii*. Eds. V. Schifferová – V. Balík. Praha, Oikúmené 2017. Edici citujeme dále přímo v hlavním textu recenze.

10 Všechny stránkové odkazy v textu se vztahují k recenzované publikaci.

Stejně jako by bylo bez textologického bádání 20. století zcela nemožné podobnou sbírku sestavit, rovněž by bez rozsáhlé hermeneutické práce řady filosoficky orientovaných koleniologů minulého století, především Jana Patočky, zase nebylo možné tyto zpřístupněné texty před čtenářem otevřít a interpretovat v úvodní studii „Trinitární pansofická metafyzika Jana Amose Komenského“ (s. 7–32) nebo podrobně komentovat ve formě pečlivě zpracovaného poznámkového aparátu, všímajícího si zejména systematických souvislostí Komenského metafyzických pojmů a postojů napříč jeho fragmentárními spisy. Budiž pro úplnost zmíněno, že celá edice je ještě doplněna o užitečný přehled paralelních textů (s. 721–722), obsáhlou bibliografii děl Jana Amose Komenského a dalších relevantních pramenů a literatury (s. 723–749), jmenný rejstřík (s. 750–757) a ediční poznámku (s. 759–765).

Právě zmíněná úvodní studie – kromě toho, že na základě díla Jana Patočky, Pavla Flosse, Karla Flosse, Stanislava Sousedíka, Erwina Schadela, Mathiase Scherbauma a dalších představuje v dobovém historickém kontextu Komenského metafyzický vývoj, svébytně spojující protestantský školský aristotelismus, novoplatonismus, renesanční hermetismus a křesťanský trinitarismus (s. 7–10), a uvádí jej v souvislost se vznikem, výstavbou a argumentací jednotlivých v edici zastoupených spisů (s. 11–30) – především otvírá otázku po významu Komenského metafyzického myšlení vzhledem k současnému úkolu „podstatného zamyšlení“ nad limity moderního subjektocentrického racionalismu, resp. nad „dějinnými souvislostmi mnohých našich dnešních obtíží, slepých uliček a krizí...“ (s. 31–32). Jak oba editoři patřičně upozorňují, impuls k tomuto aktualizujícímu čtení Komenského metafyzického myšlení vychází jednak od Jana Patočky, zdůrazňujícího v kontrastu s moderním karteziánským subjektivismem Komenského metafyzicky založenou filosofii výchovy jako příklad péče o otevřenou duši, jednak od autorů, kteří v této souvislosti vyzdvihují především Komenského trinitarismus: představitele bamberské trinitární školy Erwina Schadela či bratří Pavla a Karla Flossových.

Každé „podstatné zamyšlení“ musí rozlišovat. Třebaže si editoři svazku a autoři úvodní studie jsou vědomi toho, že Patočkovy vyzdvížení Komenského významu vychází z jiných předpokladů a zakládá se na jiných důvodech než argumentace představitele bamberské trinitární školy Erwina Schadela (s. 31), podrobněji tuto odlišnost ve své úvodní studii nediskutují. Je to jistě pochopitelné: úvodní studie úkol „podstatného zamyšlení“ formuluje jako pozvání, nikoli jako vlastní program edice. Nicméně pokoušíme-li se tento editorský a překladatelský počin interpretovat a hodnotit v kontextu snah o metafyzické *ressourcement*, ke kterému se editoři Komenského *Spisů o první filosofii* právě svojí výzvou k „podstatnému zamyšlení“ nepřímo sami hlásí, zdá se být na místě se právě u tohoto problému podrobněji zastavit. Teprve je-li historicky identifikovaný tvar Komenského metafyzického myšlení systematicky zprostředkovan v rámci některého ze současných filosofických přístupů, můžeme hovořit o skutečném spolu-myšlení, zaměřeném *ad rem*, relevantním ve vztahu k problému „*konce ontologie, konce metafyziky či začátku me-*

tafyziky nové“. Otázka filosofických východisek a cest takového zprostředkování se stává v této perspektivě zcela nepominutelnou. Zároveň nás tato otázka osvobozuje od představy, že se dějinami metafyzického myšlení lze plně zabývat z neutrální perspektivy čistě pozitivistického, ne-metafyzického přístupu. I takový přístup je totiž založen v určitém metafyzickém rámci, jehož struktura sice implicitně doprovází příslušnou intelektuální aktivitu, avšak zůstává nekriticky zamlčena.

Jaká jsou tedy filosofická východiska Patočkova doporučení Komenského metafyziky a jak se liší od východisek Schadelových? Editoři Komenského *Spisů o první filosofii* a autoři úvodní studie připomínají, že podle Patočky spočívá aktuální význam Komenského filosofie především ve zúčastněné a bdělé péči o otevírající se duši člověka. Zatímco uzavřenou duši charakterizuje subjektocentrická, „samosvojná“ absolutizace praktického zmocňování se skutečnosti prostřednictvím ideologie a techniky, otevřená duše se stává tím, čím je, výchovou k pravému lidství, tj. k lásce, odevzdanosti a sebe-darování. Teprve taková duše, vyvedena ze zapletenosti do partikulárních zájmů a problémů, stojí ve vztahu k celé skutečnosti. Patočkova fenomenologie otevřené duše tak zprostředkovává spolu-myšlení Komenského metafyziky v současné situaci. Fenomenologický přístup Patočkův s sebou ale přináší také určitý netriviální kritický moment, kterého je třeba si povšimnout: podle Patočky vykazuje Komenského pojetí otevřené duše jistou nedůslednost, spojenou s Komenského trinitárním teocentrismem. „Z tohoto důvodu není zcela správné říkat o Komenském již v otázce lidského rozumu, že se snaží zásadně ponechat věci být tím, čím jsou: (...) Komenský (...) mu [lidskému rozumu – E.F.] neustále vnucuje uzdu, když se pokouší dostat se dále za pomoci instancí nadracionálních, rozum doplňujících.“¹¹ Z Patočkovy fenomenologické perspektivy, vedené snahou „ponechat věci být tím, čím jsou“, představují Komenského teocentricky, tj. „nadracionálně“, založené postuláty „harmonie“ a „celku“ násilnou libovůli, obdobně jako karteziánské postuláty evidence a jistoty. Fenomenologie, v souladu s Heideggerovou podezíravostí vůči veškeré křesťanské filosofii, klade za každou trinitární metafyziku otazník: nepřináší se zde odpověď na otázku po bytí příliš snadno a rychle? Je trinitární metafyzika dostatečně trpělivá tvářív v tvář sebe-zjevujícímu se bytí? Není toto sebe-zjevení znemožněno či zastřeno její onto-teologickou výstavbou?

Schadelovo doporučení Komenského metafyziky naopak vychází právě z toho, co je Patočkovi, resp. jeho fenomenologickému přístupu, cizí: z její pansofické filosoficko-teologické výstavby, z jejího trinitárního a teocentrického založení. Schadelova dějinně-filosofická genealogie modernity a jejích vnitřních aporií se rozvíjí kolem teze o tzv. „zapomenutí na Trojici“ [*Trinitätsvergessenheit*], spojeného s vlivem

11 Patočka, J., Komenský a otevřená duše. In: týž, *Komeniologické studie*. II. In: *Sebrané spisy Jana Patočky*. Sv. 10. Ed. V. Schifferová. Praha, Oikúmené 1998, s. 347.

sociální hnutí a jeho racionalistické kritiky trojičného tajemství.¹² Ačkoli Komenského metafyzika sdílí řadu strukturálních rysů společných modernímu metafyzickému myšlení, např. apriorismus nadřazující možnost nad skutečností bytí či s touto metafyzickou preferencí spojený důraz na praktické vyústění metafyzické spekulace, právě její důsledně trinitární charakter ji od základu odlišuje od ostatních moderních metafyzických rozvrhů. Její „trinitárnost“ totiž není pouhým filosofickým triadismem, nýbrž vychází z hermeneutiky církevně tradovaného trinitárního tajemství, jak o tom svědčí právě Schadelem podrobně komentované Komenského antisociální spisy.¹³ Tak se Komenského trinitární metafyzika, přivádějící ke slovu světlo myslí (srov. např. *Janua rerum reserata 1681*, s. 269–285; „Mundus possibilis“, s. 463; s. 547) prozařující apriorní eidetickou strukturu (srov. např. *Janua rerum reserata 1681*, s. 232–233), onen zároveň substanční i relační (srov. *Janua rerum reserata 1681*, s. 335–337) kategoriální rozvoj jsoucného (srov. *Prima philosophia*, s. 41–43; *Scenographiae pansophicae pars II*, s. 143–149; *Janua rerum reserata 1681*, s. 301–303; „Mundus possibilis“, s. 489–493; „Mundus archetypus“, s. 663–665) z jeho trinitárně přivlastněných transcendentálních kořenů (srov. *Scenographiae pansophicae pars II*, s. 127; *Janua rerum reserata 1643*, s. 189), stává v Schadelově pojetí právě pro svoji „trinitárnost“ inspirací při snaze o obnovu participativního, trinitárně-analogického myšlení v současnosti. Právě v „trinitárnosti“ Komenského apriorní metafyziky je zde spatřována šance na návrat ke skutečnostnímu, aktovému pojetí bytí, které se vymyká Heideggerově kritice „zapomenutí na bytí“ [*Seinsvergessenheit*] a které odpovídá nejhlubším vhlédům tomistické realistické metafyziky, svébytně uchopené Schadelovým filosofickým souputníkem a zakladatelem bamberské trinitární školy Heinrichem Beckem v jeho díle *Der Akt-Charakter des Seins*.¹⁴

Aniž bychom právě naznačené napětí mezi Patočkovým fenomenologickým a Schadelovým onticko-realistickým přístupem více diskutovali, je zjevné, že problematika metafyzického *ressourcement*, rekonstrukce, recepce a aktualizace metafyzického myšlení Jana Amose Komenského skutečně přímo vybízí k editory Komenského *Spisů o první filosofii* zmíněnému „podstatnému zamyšlení“. To platí zejména, pokud jde o otázku „konce ontologie, konce metafyziky, nebo začátku metafyziky nové“ položenou v kontextu rozvzpomenutí se na to, co je specificky křesťanské a jako takové bylo co do svého kreaturálního významu v novověku upozaděno, tj. na tajemství trojediného Boha Otce, Syna a Ducha svatého, který je láskou a čistým aktem sebe-darování.

12 Srov. Schadel, E. (ed.), *Bibliotheca Trinitariorum: International Bibliography of Trinitarian Literature*. Vol. I. Paris–München–New York–London, K. G. Saur 1984, s. VII.

13 Komenský, J. A., *Antisozinianische Schriften*. Hrsg. E. Schadel. Hildesheim–Zürich–New York, Georg Olms Verlag 1983.

14 Beck, H., *Der Akt-Charakter des Seins. Eine spekulative Weiterführung der Seinslehre Thomas von Aquins aus einer Anregung durch das dialektische Prinzip Hegels*. Frankfurt a.M., Peter Lang Verlag 2001.

O tom, že se jedná o věc dnes opět aktuální, svědčí např. v září 2019 na University of Cambridge konaná mezinárodní konference „*New Trinitarian Ontologies*“, kterou přední anglikánský teolog a filosof John Milbank zahájil řečí upozorňující na význam Komenského trinitární metafyziky.¹⁵ Edici Komenského *Spisů o první filosofii* bychom v tomto světle přáli jednak čtenáře, kteří naznačenou osobitost Komenského metafyzického myšlení budou připraveni – i přes fragmentární charakter do edice zařazených spisů – spolu-myslet, jednak „edičního sourozence“, kterým by byla obdobně pečlivě a zasvěceně zpracovaná edice Komenského antisociálních spisů. Teprve pak by bylo zcela zřejmé, že v Komenského pojetí není pansofická trinitární metafyzika ani samostatnou filosofii, ani samostatnou teologií, nýbrž jejich vzájemným usouvztažením.¹⁶

Eduard Fiedler

Filozofická fakulta Masarykovy Univerzity, Brno
 Institut für Philosophie, Universität Regensburg
 eduard.fiedler@phil.muni.cz

15 Srov. zprávu z konference: Leihart, P. J., *The Triune Tangle. First Things*, 2019. Dostupné na: <https://www.firstthings.com/web-exclusives/2019/10/the-triune-tangle>; [cit. 27. 4. 2020].

16 „... nec philosophiam separatim, nec theosophiam separatim, sed utramque conjunctim, id est pansophiam...“ Komenský, J. A., *Dilucidatio II*, 14. In: *Dílo Jana Amose Komenského*. Sv. 15/II. Eds. E. Kamínková et al. Praha, Academia 1989, s. 67.